

ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИДА АГРАР СОҲАНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ ИМКОНИАТЛАРИ

Жўраев Фарход Мамадиёрович
Тошкент давлат аграр университети ассистенти
E-mail: f.jorayev@inbox

Аннотация. Мамлакат аҳолисининг сифатли ва арзон озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини тўлароқ қондириш асосан қишлоқ хўжалик тармоғини ривожлантириш тадбирларига бевосита боғлиқ бўлиб, бу ўз навбатида соҳага замонавий ва инновацион услубларни жорий этишни тақозо этади. Тадқиқотнинг мақсади Ўзбекистон Республикаси Тошкент вилоятини инновацион ривожлантириш ҳолатини таҳлил қилиш ва қишлоқ хўжалиги соҳасида инновацион фаолиятни амалга ошириш омилларини аниқлашдан иборат.

Калит сўзлар: Аграр соҳа, инновация, инновацион маҳсулот, илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишлари, патент, селекция ютуқлари, қишлоқ хўжалиги, самарадорлик.

Аннотация. Максимальное удовлетворение потребностей населения в качественных и доступных продуктах питания напрямую связано с развитием аграрной отрасли, что в свою очередь, требует внедрения современных и инновационных методов в отрасли. Целью исследования является анализ состояния инновационного развития Ташкентской области Республики Узбекистан и выявление факторов реализации инновационной деятельности в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: Аграрный сектор, инновации, инновационный продукт, научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, патент, селекционные достижения, сельское хозяйство, эффективность.

Abstract. The full satisfaction of the needs of the population in quality and affordable food products is directly related to the development of the agricultural sector, which in turn requires the introduction of modern and innovative methods in the industry. The purpose of the study is to analyze the state of innovative development of the Tashkent region of the Republic of Uzbekistan and to identify factors for the implementation of innovative activities in agriculture.

Keywords: Agricultural sector, innovation, innovative product, scientific research and experimental design work, patents, selection achievements, agriculture, efficiency.

Кириш

Сўнги йилларда дунёнинг барча мамлакатларида, жумладан бизнинг мамлакатимизда ҳам макроиқтисодий барқарорлик ва юқори иқтисодий ўсишни таъминлашда инновацион фаоллик тобора муҳим аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Жаҳон тажрибаси барча соҳаларда сифатли ўсишни таъминловчи инновацияларни узлуксиз тарзда амалиётга жорий этиш жамият ва иқтисодий ривожланишнинг ҳаракатлантирувчи кучига айланганлигини кўрсатмоқда. Мамлакатимиз Президенти сўзи билан айтганда, "Халқимиз дунёқарашида инновация муҳитини яратиш энг муҳим вазифамиздир. Инновация бўлмас экан, ҳеч бир соҳада рақобат, ривожланиш бўлмайдди. Бу соҳадаги ўзгаришларни халқимизга кенг тарғиб қилмасак, одамларда

кўникма пайдо қилмасак, бугунги давр шиддати, фан-техниканинг мислсиз ютуқлари билан ҳамқадам бўлолмаймиз". [24]

Инновацион фаолиятни амалга ошириш, айниқса, қишлоқ хўжалиги соҳаси учун ўта долзарбдир, чунки инновациялар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни муттасил ривожлантириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотни ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр секторининг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш имконини беради. Ва, энг асосийси, айнан инновацион технологиялар ва уларни кенг жорий этилиши глобал муаммолардан ҳисобланган ер-сув ресурслари танқислиги муаммосини самарали ҳал қилиш учун замин яратади, меҳнат унумдорлигининг ўсишига, моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларни тежашга ҳамда ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсишига ёрдам беради.

Аграр соҳа ривожланишининг инновацион турига ўтиш ва инновацион фаолликни ошириш масаласи Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегиясида қайд этилади. Стратегиянинг асосий мақсади қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат тармоғининг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган ислохотларни янада чуқурлаштиришда давлат сиёсатини тубдан такомиллаштиришга йўналтирилган бўлиб, унда ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, ер ва сув муносабатларини такомиллаштириш, қулай агробизнес муҳитини ва юқори қўшилган қиймат занжирини яратиш, кооперация муносабатларини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш, соҳага бозор механизмларини, ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш, илм-фан ютуқларидан самарали фойдаланиш ҳамда кадрлар салоҳиятини оширишга қаратилган кенг кўламли ишларни амалга ошириш назарда тутилган [1]. Шунингдек, Президент томонидан 2021 йил 3 февралда «Қишлоқ хўжалигида билим ва инновациялар тизими ҳамда замонавий хизматлар кўрсатишни янада ривожлантириш тўғрисида»ги Фармон имзоланди. Фармон билан тасдиқланган Қишлоқ хўжалигида билим ва инновациялар тизимини 2021-2025 йилларда устувор ривожлантириш концепциясида қишлоқ хўжалигида таълим, илм-фан, инновацион фаолият ва ишлаб чиқаришнинг чуқур интеграциясини таъминлаш ҳамда ушбу тизимнинг самарали бошқарув бўғинларини шакллантиришга қаратилган чоратadbирларни амалга ошириш белгиланган [2]. Мазкур ва шу каби бошқа қонуний ҳужжатларни қабул қилиниши аграр соҳани инновацион, илм-фанга асосланган ҳолда ривожлантириш масаласига катта эътибор берилаётганидан далолат бермоқда, аммо республикамизда фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг кенг интеграциялашувини таъминлаш, янги билимларни тарқатиш ва қўллаш, инновацион технологиялари ва илғор тажрибаларни жорий этиш бўйича изчил тадбирларнинг амалга оширилишига қарамасдан, қишлоқ хўжалигини инновацион ривожлантириш йўлида ҳали ўз ечимини топмаган кўплаб масалалар мавжуд. Бу ҳолат тадқиқот долзарблиги ва аграр соҳани инновацион ривожлантириш ҳолатини тадқиқ этишнинг муҳимлигини белгилаб беради.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Мамлакатда умумий иқтисодий мувозанатликни таъминлашда, миллий иқтисодиётнинг максимал рақобатбардошлигига эришишда, миллий маҳсулотнинг халқаро бозорларга кириб боришида ҳар бир ҳудуднинг инновацион салоҳияти ва ундан фойдаланиш даражасига бевосита боғлиқ бўлганлиги сабабли, ҳудудларни

инновацион ривожлантириш муаммолари доимий равишда илм-фан вакиллари ва мутахассислар диққат марказида бўлиб келмоқда. Бу борада кўплаб илмий ишлар қилинган. Хусусан, А.М. Носонов [12], Н.А. Скворцова, О.А. Лебедева, Е.А. Сотникова [15], Ю.А. Гаджиев [18] каби россиялик олимларнинг илмий ишлари минтақаларнинг инновацион ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари ва инновацион фаолият самарадорлигини ифодаловчи асосий кўрсаткичлари масалаларига бағишланган. Яна бир қатор россиялик ва хорижий олимлар, жумладан В.В. Лизунов [7], Л.А. Гамидуллаева [4], В.С. Жаров [5], Д.Л. Напольских [11], Г.Бенко ва Р. Бошма [19], А. Истрем, Г. Аспенберг [22], А. Френкел ва ҳаммуаллифлар [21] минтақавий инновацион тизимни шакллантириш ва ривожлантиришнинг самарали йўналишлари ва усуллари қаторида мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш мақсадида давлат ва тадбиркорлик тузилмалари, илмий соҳа ва таълим муассасаларининг биргаликдаги саъй-ҳаракатларини мустаҳкамлашга кўмаклашувчи кластерли ёндашувни кўриб чиқишган.

Миллий иқтисодиётни ривожлантириш, модернизациялаш ва иқтисодиётни диверсификациялашда инновацияларнинг ўрни ва аҳамияти, мамлакатда инвестицион-инновацион фаолиятини ривожлантириш билан боғлиқ муаммоларни аниқлаш бўйича Ўзбекистонлик олимлардан Д.Н.Акобирова, И.Ж.Жахонгиров, М.А.Махкамова, Н.Махмудовлар [3,6,8,9] тадқиқотлар олиб борганлар. Улар асосан таркибий ўзгаришларни амалга ошириш жараёнида саноат тармоқларини инновацион ривожлантириш масаларига эътибор қаратган. Шу аснода И.Ж. Жахонгиров ўз илмий ишида “давлат томонидан инновацион-инвестицион соҳа ривожланишига кўмаклашиш мақсадида алоҳида соҳалардаги инновацион-инвестицион жараёнлар интеграцияси жараёнларини мунтазам рағбатлантириш ва кузатиб боришда алоҳида тармоқ ёки географик минтақа кўлами ҳамда бутун давлат миқёсида инновацион ишланмалар ва фан сиғимли технологияларни тарқатиш ва амалга оширишга хизмат қилувчи кучли коммуникация тизимларини яратиш мақсадга мувофиқлигини” асослаган [6].

Аграр соҳани инновацион ривожлантириш масалаларига бағишланган кўпчилик тадқиқотларда, жумладан К.А. Чориев [16], А.Х.Мухторов, Б.Ф.Султанов [10], И.Б.Рустамоваларнинг [14] илмий ишларида қишлоқ хўжалигида инновацион ривожлантиришнинг ўзига хос жиҳатлари ёритилиб, аграр соҳадаги такрор ишлаб чиқариш жараёни ўз навбатида иқтисодий ва табиий-биологик жараёнлар таъсирида амалга ошириш билан характерланиши ва шундан келиб чиқиб тармоқда инновациянинг селекцион-генетик; техник-технологик ва ишлаб чиқариш; ташкилий-бошқарув ва иқтисодий; ижтимоий-экологик каби турларини кўрсатиб берганлар. Шунингдек, аграр тармоқнинг ишлаб чиқариш жараёнининг табиий-иқлим шароитларига боғлиқлиги, ишлаб чиқариш циклининг узоқ давом этиши, капиталнинг айланиш тезлигининг пастлиги, малакали кадрларнинг етишмаслиги, ишлаб чиқаришнинг кескин намоён бўладиган мавсумийлиги ҳамда тармоқнинг имтиёзли қарз маблағларига бўлган доимий эҳтиёжининг мавжудлиги каби хусусиятлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи корхоналарда инновацион фаолликнинг суст олиб борилаётганлигига сабаб бўлмоқдалиги асосланган.

Юқорида қайд этилган миллий ва хорижий иқтисодчи-олимларнинг илмий-тадқиқот ишларида қишлоқ хўжалигида инновацион, ресурс-тежамкор

технологиялардан фойдаланишнинг баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлар тизимининг услубий асосларини ўрганиш ва таҳлил қилиш ҳам алоҳида ўрин эгаллаган ва мазкур олимлар томонидан ҳар хил самарадорлик турлари бўйича баҳолашга ёндашувлар қўлланган.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотнинг назарий асоси бўлиб, илмий билишнинг диалектик услуби ҳамда иқтисодчи олимларнинг инновацион жараёнларга оид илмий ғоялари, қарашлари хизмат қилди. Мавжуд турли илмий ёндашувларга таянган ҳолда, биз Тошкент вилоятининг инновацион ривожланиш ҳолати бўйича таҳлилни инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ҳажми ва харажатлари, илмий тадқиқот тажриба конструкторлик ишланмаларини (ИТТКИ) бажарган ташкилотлар сони ва бажарилган ишлар ҳажми, кашфиёт ва ихтиролар бўйича олинган патентлар сони каби кўрсаткичлар ёрдамида амалга оширдик. Бунда расмий статистик маълумотларга таянган ҳолда қиёсий ва динамик таҳлил усулларида кенг фойдаланилди ва мантиқий хулосалар шакллантирилди.

Таҳлил ва натижалар

Тошкент вилояти мамлакатнинг саноати юқори даражада ривожланган вилоятлардан биридир. Унинг географик ўрни иқтисодиётининг раванк топишига имкон беради. Вилоятда озиқ-овқат саноати ҳам ривожланган бўлиб, бунда асосан маҳаллий хом ашёдан маҳсулот тайёрланади. Озиқ овқат саноати пахтачилик маҳсулотлари, боғдорчилик, токчилик, сабзавотчилик, чорвачилик ва бошқаларга асосланади.

Таҳлил натижаларига кўра, 2019 йилда Тошкент вилоятида қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида 20417,1 млрд сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилган, бу республика маҳсулоти умумий ҳажмининг 9,4 фоизини ташкил этади. Бошқа вилоятлар билан таққослаганда, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулот (хизмат)ларининг энг юқори ҳажми Самарқанд (28379,5 млрд сўм) ва Андижон (23686,7 млрд сўм) вилоятларида қайд этилган бўлиб, уларнинг республикамизнинг қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулот (хизмат)лар умумий ҳажмидаги улуши мос равишда 13,1 % ва 10,9 %ларни ташкил этганлигини кўришимиз мумкин.

Тошкент вилоятида охириги йилларда паст ўсиш суъатлари кузатилмоқда. Масалан, 2019 йилда бу кўрсаткич 93,8 %ни ташкил этган. Энг юқори ўсиш суъатлари Қорақалпоғистон Республикаси (106,6%), Хоразм (105,7%) ва бошқа вилоятларга тўғри келмоқда. Яъни, энг ноқулай шароитга эга бўлган регионлар юқори кўрсаткичларга эришилган, улкан табиий ресурс салоҳияти мавжуд бўлган, пойтахтга ва унинг қудратли инфратузилмасига яқин жойлашган, инвесторлар учун жозибадор ҳисобланган Тошкент вилояти эса қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ўсиши борасида республиканинг ўртача қийматларидан анча орқада қолмоқда.

Вилоятнинг мавжуд салоҳиятли имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмаётганлигининг сабабларидан бири аграр соҳада эришилган таркибий ўзгаришларнинг трансформациялашуви даражаси пастлигидандир. Қишлоқ хўжалигининг трансформациялашувида янги технологиялардан фойдаланиш ҳамда техноклик ўзгаришлар ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Шу билан бирга бошқа соҳалардан фарқли равишда аграр соҳада инновацияларнинг ривожланиши ғоят секин рўй бермоқдаки, бу ҳолат алоҳида эътиборни талаб қилади.

Мамлакатнинг, жумладан ҳудудларнинг инновацион фаолиятини баҳоловчи муҳим кўрсаткичлардан бири яратилган инновацион маҳсулот, иш ва хизматларнинг ҳажмидир. Инновацион фаолиятни таҳлил қилиш шундан далолат бердики, Ўзбекистон Республикасида 2019 йилда инновацион ишларни бажарган корхона ва ташкилотлар сони 3916 тани ташкил этган бўлса, улардан 388 таси (9,9 фоизи) Тошкент вилоятида тўғри келади. Таққослаш учун: энг юқори кўрсаткич Тошкент шаҳри (905 та) ҳамда Навоий (574 та) ва Фарғона (431 та) вилоятларига тўғри келади. Тошкент вилоятидаги 338 та инновацион корхона ва ташкилотлардан 165 таси биринчи марта инновацион маҳсулот, ишлар, хизматларни ўзлаштирган бўлиб, улар томонидан 640108,2 млн сўмлик инновацион маҳсулотлар яратилди (1-расм).

1-расм. Ўз кучи билан ишлаб чиқарилган инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ҳажми, млн сўм

Манба: Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида тузилган.

Бундан ташқари 2017-2018 йиллар давомида хўжалик юритувчи субъектлар томонидан қиймати 1437165,2 млн сўмга тенг бўлган 189 та инновацион маҳсулотлар ўзлаштирилган, 2017-2019 йиллар мобайнида эса 716442,6 млн сўмлик 72 та маҳсулот такомиллаштирилган. Инновация сифатида ҳисобга олиш учун энг кам талаб шундан иборатки, бунда маҳсулот ёки жараён ташкилот учун янги (ёки сезиларли даражада такомиллаштирилган) бўлиши керак.

Тошкент вилоятида 2019 йилда ўз кучи билан ишлаб чиқарилган инновацион маҳсулот, иш, хизматларнинг умумий ҳажми 2793716,0 млн сўмни ташкил этган бўлиб, бу 2015 йилга нисбатан 3,5 баробар кўпдир (349,1%) (1-жадвал). 2019 йилда жами 633 та инновациялар жорий этилган, улардан 623 таси технологик инновациялардир. Маълумки, технологик инновациялар технологик янги ёки такомиллаштирилган инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқиш ва жорий этишга қаратилган маҳсулотлар бўйича инновациялар ҳамда технологик жиҳатдан янги ёки такомиллаштирилган ишлаб чиқариш ёки таълим усулларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишга қаратилган жараёнлар бўйича инновацияларга бўлиниб, таҳлил қилинаётган даврда маҳсулотлар бўйича инновациялар 556 тани, жараёнлар бўйича инновациялар 67 тани ташкил этган. 2015 йил билан таққослаганда технологик инновациялар сони 2,9 баробарга, ташкилий инновациялар 8 баробарга ошган бўлса, маркетинг инновациялар 4 дан 2 бирликка қисқарган. Шу билан бирга, жорий этилган

инновацияларнинг умумий ҳажмида ташкилий ва маркетинг инновациялар жуда кичик улушларга эга - мос равишда 1,3 % (623дан 8 таси) ва 0,3 % (623дан 2 та).

1-жадвал

Тошкент вилоятида инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ҳажми ва харажатлари динамикаси

Кўрсаткичлар	2015	2016	2017	2018	2019
Ўз кучи билан ишлаб чиқарилган инновацион маҳсулот (ишлар, хизматлар) ҳажми, млн сўм	800367,0	993662,9	1179511,2	2501418,0	2793716,0
Жорий этилган инновациялар сони, бирликда	221	203	235	308	633
Шу жумладан:					
Технологик инновациялар	216	200	219	291	623
ш.ж. маҳсулотлар бўйича инновациялар	-	-	-	255	556
жараёнлар бўйича инновациялар	-	-	-	36	67
Маркетинг инновациялар	4	1	11	12	2
Ташкилий инновациялар	1	2	5	5	8
Технологик, маркетинг ва ташкилий инновацияларга харажатлар, млн сўм	547656,4	463908,9	295498,4	1055526,0	884191,4

Манба: Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида тузилган.

2019 йилда технологик, маркетинг ва ташкилий инновацияларга умумий харажатлар 884191,4 млн сўмни ташкил қилган ва уларнинг 50 фоизи (442007,8 млн сўм) ташкилотларнинг ўз маблағлари ҳисобидан, 46,4 фоизи (410337,1 млн сўм) тижорат банклари кредитлари ҳисобидан молиялаштирилган. Хорижий инвестиция ҳисобидан қопланган харажатлар 22019,4 млн сўмни (2,5 %), бюджет маблағлари 5776,3 млн сўмни (0,7 %) ва бошқа маблағлар 4050,9 млн сўмни (0,5 %) ташкил этган (2-жадвал).

2-жадвал

Тошкент вилоятида молиялаштириш манбалари бўйича технологик, маркетинг ва ташкилий инновацияларга харажатлар (млн. сўм)

Йиллар	Жами	Ташкилотнинг ўз маблағлари	Хорижий капитал	Тижорат банклари кредитлари	Бюджет маблағлари	Бошқа маблағлар
2015	547656,4	215592,9	1337,5	199074,8	-	131651,2
2016	463908,9	184726,3	-	65842,3	-	213340,3
2017	295498,4	199695,6	45230,0	32653,5	14326,4	3501,6
2018	1055526,0	881873,0	49108,7	67758,8	52901,7	3884,7
2019	884191,4	442007,8	22019,4	410337,1	5776,3	4050,9

Манба: Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида тузилган.

Корхоналар орасида инновацион фаолиятнинг асосий турларига келсак, уларнинг энг катта улуши машина ва ускуналар, янги технологиялар, дастурий воситаларга тўғри келади, кейинги ўринда ишлаб чиқаришни лойиҳалаш, маркетинг тадқиқотларини амалга ошириш туради ва атига 6,4 фоизи (388дан 25та ташкилот)

бирон-бир илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишлари (ИТТКИ) билан шуғулланмоқда.

Тошкент вилояти статистика бошқармасининг маълумотларига кўра, фан соҳалари бўйича ИТТКИ кетган умумий харажатлар 2015 йилга нисбатан 2,4 баробарга ошган ва 68596,4 млн сўмни ташкил этган.

3-жадвал

Тошкент вилоятида ИТТКИ кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	2015	2016	2017	2018	2019
ИТТКИни амалга оширган ташкилотлар сони, бирликда	31	39	32	59	25
ИТТКИ ҳажми, млн сўм	24667,9	31543,2	55843,1	52965,3	70080,6
Фан соҳалари бўйича ИТТКИларга харажатлар, млн сўм	28744,4	33700,6	55403,6	52295,2	68596,4
Шу жумладан:					
Табиий фанлар	6267,6	9328,6	10760,2	8738,0	11151,8
Техник фанлар	7961,2	5956,6	11859,4	14097,6	16319,5
Тиббиёт фанлари	-	510,3	350,8	-	12,6
Қишлоқ хўжалиги фанлари	14281,1	17551,7	25147,9	29000,2	40589,1
Ижтимоий фанлар	116,2	121,4	6783,8	293,3	179,6
Гуманитар фанлар	118,3	232,1	501,6	166,1	343,8

Манба: Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида тузилган.

3- жадвалдан кўринадики, тиббиёт фанларидан бошқа барча соҳалар бўйича ижобий ўсиш динамикаси кузатилмоқда. 2019 йилда табиий фанларга харажатлар 11151,8 млн сўмга (2015 йилга нисбатан 177,9 %га ошган), техник фанларники - 16319,5 млн сўмга (204,9%), қишлоқ хўжалиги фанларники - 40589,1 млн сўмга (284,2%), ижтимоий фанларники - 179,6 млн сўмга (154,6%), гуманитар фанларники - 343,8 млн сўмга (290,6%) етгани ҳолда тиббиёт фанларига харажатлар 2016 йилдаги 510,3 млн сўмдан 2019 йилда 12,6 млн сўмга камайган.

Фан соҳалари бўйича ИТТКИга кетган харажатларнинг асосий улуши қишлоқ хўжалиги фанларига - 59,2 %, техник фанларга – 23,8 % ва табиий фанларга - 16,3 % тўғри келади. Бунда қишлоқ хўжалиги фанлари бўйича илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишланмаларга харажатларнинг асосий қисми давлат секторида жамланган бўлиб, 34366,5 млн сўмни ёки 84,6 % ни ташкил этади. Тадбиркорлик секторидаги ИТТКИларга харажатлар 4153,0 млн сўм, олий таълим секторида - 2069,7 млн сўм бўлган. Таҳлил қилинаётган вилоятда қишлоқ хўжалиги фанлари бўйича ИТТКИни амалга оширишда хусусий нотижорат сектор қатнашмаган (4-жадвал).

4-жадвал

Тошкент вилоятида қишлоқ хўжалиги фанлари бўйича секторлар кесимида ИТТКИларга харажатлар (млн. сўм)

	2015	2016	2017	2018	2019
Жами	14281,1	17551,7	25147,9	29000,2	40589,1
Шу жумладан:					
Давлат сектори	1176а,9	14503,2	20507,2	24877,6	34366,5
Тадбиркорлик сектори	1182,3	1698,5	2922,8	2291,0	4153,0
Олий таълим сектори	1329,9	1350,0	1717,9	1831,6	2069,7
Хусусий нотижорат сектори	-	-	-	-	-

Манба: Тошкент вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида тузилган.

Халқаро қиёсий таққослаш амалиётида илмий-тадқиқот фаолияти патент фаоллиги кўрсаткичлари бўйича ҳам баҳолади. Патент статистикаси инновацион салоҳиятнинг асосий кўрсаткичи ҳамда мамлакатлар ва минтақалар технологик тараққиётининг муҳим кўрсаткичларидан бири бўлиб ҳисобланади. “Патентлар инновацион жараёнлар қатнашувчиларининг компетенциясини тасдиқлаган ҳолда улар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни осонлаштиради; технологияларнинг узатилишига кўмаклашади; айирбошлаш воситаси сифатида хизмат қилади (кўп ҳолларда патентлар билан алмашинув ҳисобидан янги технологияларга кириб бориш ҳуқуқини олишга қаратилган ҳимоя воситаси сифатида фойдаланилади); жамоавий инновацияларни таркиблаштиради” [20].

Бироқ, айрим олим ва амалиётчилар патент тизимининг инновацияларни рағбатлантиришдаги ролига шубҳа билан қарайди [13, 17]. Улар айрим соҳаларни (фармацевтика, нефтькимё, пластмасса ишлаб чиқариш) истисно қилган ҳолда патентлар инновацион маҳсулотларнинг яратилиши ва тарқалишини рағбарлантирмайди, аксинча секинлаштиради, патент эгасига бошқа шахсларнинг ихтиродан тижорат мақсадларида фойдаланишларига йўл қўймаслик ҳуқуқини беради деб ҳисоблайдилар.

Ҳар ҳолда патентлаш кўпроқ интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш, ИТТКИга ҳаражатларнинг ўрнини қоплаш, бозорда маҳсулотни силжитиш учун молиявий воситаларни жалб қилиш имкониятларини ошириш каби ижобий жиҳатларга эга декан фикрларга асосланиб, шунингдек, патентлаш натижалари инновацион фаолиятнинг энг муҳим кўрсаткичларидан бири бўлганлигини инобатга олиб, биз АСМнинг инновацион фаолиятида патентлашнинг ҳолатини ҳам таҳлил қилиб чиқишга қарор қилдик.

Ўзбекистон Республикаси ҳузуридаги Интеллектуал мулк агентлигининг йиллик ҳисоботида қайд этилганидек, 2019 йилда агентликда қабул қилинган интеллектуал мулк объектларига талабномаларнинг ўсиш тенденцияси сақланиб, уларнинг умумий сони 10142 тани ташкил қилган ва бу сўнгги 27 йил ичидаги энг катта кўрсаткич ҳисобланади. 2018 йилга нисбатан берилган талабномалар сони 17,7 %га ошган. Ҳисобот йили интеллектуал мулк объектларининг барчасида сезиларли даражада ўсиш кузатилди, жумладан селекция ютуқларига патент беришни сўраб топширилган талабномалар сони 77тани ташкил қилиб, 2018 йилга нисбатан 54% га ошганлиги кузатилди (5-жадвал).

2019 йилда Агентликка селекция ютуқларига патент бериш учун топширилган умумий 77та талабномалардан 76таси ўсимлик навига патент олиш учун талабномалардир. Расмий экспертиза босқичида 76 та талабнома кўриб чиқилди. 17 та талабномага оид материаллар талабнома берилган турларнинг янгилик, фарқланиш, бир турлилик ва барқарорлик мезонларига мувофиқлигини баҳолаш учун ихтисослашган ташкилотларга, яъни 15таси Қишлоқ хўжалиги экинлари навларини синаш Марказига ва 2таси Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш Давлат қўмитасига юборилди. Ихтисослашган ташкилотлардан экспертиза натижалари бўйича 15 та хулоса олинди ҳамда улар бўйича ўсимликлар навларига патент бериш тўғрисида қарорлар қабул қилинди.

Селекция ютуқларига патент бериш учун талабномаларнинг келиб тушиши тўғрисида маълумот

Кўрсаткичлар	2015	2016	2017	2018	2019	Жами
Топширилган талабномалар сони	25	20	38	50	77	210
Шу жумладан:						
Ўсимликлар навларига	24	18	36	43	76	198
ҳайвон зотларига	1	2	2	7	-	12
Ўтказилган расмий экспертизалар	39	18	25	40	76	198
Талабномаларнинг кўриб чиқиш учун қабул қилинганлиги тўғрисида берилган қарорлар	39	18	25	40	76	198
Патентга лаёқатлилиқ тўғрисида экспертиза ўтказиш учун топширилган талабномаларнинг жами	36	17	26	39	17	135
улардан:						
Ўсимлик навлари бўйича	36	14	25	33	15	123
ҳайвонлар зотлари бўйича	-	3	1	6	2	12
Талабнома берувчилар бўйича:						
миллий талабнома берувчилар	34	17	26	39	17	133
хорижий талабнома берувчилар	2	-	-	-	-	2

Манба: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги интеллектуал мулк агентлигининг йиллик ҳисоботи. <https://ima.uz>

Тошкент вилояти кесимида таҳлил шуни кўрсатмоқдаки, 2015 йилдан 2019 йилгача бўлган даврда мамлакатимизнинг патент идорасида ихтиролар учун рўйхатдан ўтказилган патент талабномалари сони қуйдагича бўлган (2 – расм): 2019 йилда 2015 йилга нисбатан янгилик ва ихтиролар учун берилган патентлар сони 10,9 баробарга кўпайган бўлиб, 207 бирликни ташкил этган, улардан миллий талабгорлар томонидан ўсимлик навларини ва ҳайвон зотларини яхшилаш кўринишидаги рўйхатдан ўтказилган селекция ютуқлари 26 бирликни ташкил этган.

2- расм. Тошкент вилоятида интеллектуал мулк объектларига берилган патентлар сони (бирликда)

Манба: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги интеллектуал мулк агентлигининг йиллик ҳисоботи. <https://ima.uz>

Тошкент вилояти бўйича сўнги беш йил ичида рўйхатдан ўтказилган селекция ютуқларининг умумий сони 82 бирликка етган. Бу минтақалар кесимидаги энг юқори кўрсаткичдир. Таққослаш учун: 2015-2019 йиллар мобайнида Қорақалпоғистон Республикаси ва Андижон вилояти бўйича ўсимликларнинг янги навларига олинган патентлар сони 6 бирликдан иборат бўлган бўлса, Жиззах вилоятида ўсимликларнинг 16 та янги нави патентланган, Қашқадарё ва Самарқанд вилоятларида - 8 бирликдан, Тошкент шаҳрида – 6 та патент, Фарғона ва Хоразм вилоятларида селекция ютуқларига 1 та дан патент олинган.

Кўриниб турганидек, қишлоқ хўжалигида энг кўп тарқалган инновациялар ўсимликларнинг янги навлари ва гибридларига, хайвон зотларига тегишлидир. Шунингдек, илм-фан соҳасидаги ислохотларни амалга ошириш натижасида бугунги кунда органик қишлоқ хўжалиги, аниқ қишлоқ хўжалиги, йирик миқёсли “конвейрли” чорвачилик, ҳайдовсиз деҳқончилик, қорамолни боғламасдан боқиш, томчилатиб суғориш, зараркунандалар устидан интеграциялашган назорат, жараёнларни автоматлаштириш ва компьютерлаштириш, чиқитсиз қишлоқ хўжалиги каби инновацион технологиялар изчилик билан жорий этилмоқда. Аммо амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига фан-техника ютуқларини қўллаш ва амалга ошириш жуда секин ва қийин кечмоқда.

Хулоса ва таклифлар

Олиб борилган тадқиқот юзасидан қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Қишлоқ хўжалиги соҳасида инновацион фаолиятни секинлаштирувчи асосий сабаб молиявий маблағларнинг етишмаслиги, инновациялар қийматининг ва иқтисодий ҳавф-хатарлик даражасининг юқорилигидир. Ўз навбатида, қишлоқ хўжалигида инновацион фаолиятнинг юқори иқтисодий таҳликага эга бўлиши мазкур тармоқнинг ўзига хос хусусиятлари (мавсумий характерга эгаллиги; ер унумдорлиги, об-ҳаво, иқлим шароитларининг кучли таъсири; тирик организм ва уларнинг биологик хусусиятларига боғлиқлиги ва ҳ.к.) ҳамда тармоқдаги шу кунгача ҳал этилмаган муаммоларнинг мавжудлиги билан изоҳланади. Хусусан, аграр соҳанинг инновацион ривожланиш йўлига ўтиш учун қишлоқ хўжалиги корхоналарининг техник ва технологик қайта жиҳозланиши; инновацион фаолликни рағбатлантириш механизмларини такомиллаштириш; тегишли инфратузилмани ривожлантириш; ишлаб чиқарувчилар учун ахборот ва консалтинг тизимини ривожлантириш; юқори малакали кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш; илмий тадқиқотлар самарадорлигини ошириш; қишлоқ хўжалиги фани ва ишлаб чиқариш интеграциясини чуқурлаштириш ва кенгайтириш каби масалаларни ҳал этиш зарурдир.

2. Бугунги кунда инновацион корхоналарни молиялаштиришнинг асосий манбаи ўз-ўзини молиялаштириш ва қарз маблағлари бўлганлиги ва улар одатда чекланганлиги учун бошқа манбаларни жалб қилиш орқали молиялаштиришни кенгайтириш зарурати туғилади. Бундай манбалар венчур фондлари ёки бошқа хусусий инвестиция ва инновация фондларидан олинган маблағлар бўлиши мумкин. Демак, илмий ва инновацион лойиҳаларни амалга оширишда хусусий сектор фаоллигини ошириш ва венчурга асосланган молиялаштиришни ривожлантириш ҳамда қишлоқ хўжалигини инновацион ривожлантиришда қўшимча инвестицияларни

жалб этиш учун давлат-хусусий шериклик имкониятларидан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

3. Ўтказилган таҳлилдан нафақат вилоятлар ёки тармоқларнинг инновацион фаоллиги ва барқарорлигининг эришилган даражасини баҳолаш воситаси сифатида, балки турли ташкилий – иқтисодий омиллар таъсирида рўй берадиган ўзгаришларни баҳолаш учун ҳам фойдаланиш мумкин. Шу билан бир вақтда таҳлил инновацион фаоллики, инновацион фаолиятнинг самарадорлигини ҳамда тармоқ ва вилоят фаолиятининг барқарорлигини оширишнинг ички имкониятларини аниқлашнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегияси (ЎзР Президентининг 23.10.2019 й. ПФ-5853-сон Фармонида 1-илова).

2. 2021 - 2025 йилларда қишлоқ хўжалигида билим ва инновациялар тизимини устувор ривожлантириш Концепцияси (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 03.02.2021 й. ПФ-6159-сон Фармонида 1-илова).

3. Ақобирова Д. Инновационная стратегия. – Т.: Иқтисодиёт, 2011. - 350 б.

4. Гамидуллаева Л. А. Теоретические аспекты реализации кластерного подхода к управлению инновационным развитием региона // Наука, образование, общество. 2015. № 1 (3). С. 10–17.

5. Жаров В. С. Основы формирования инновационной региональной политики // Региональная экономика: теория и практика. 2012. № 7 (238). С. 2–8.

6. Жаҳонгиров И. Ж. Миллий иқтисодиётни инновацион-инвестицион ривожлантириш асосида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш //Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент, 2019.

7. Лизунов В. В. Роль кластеров в стратегическом планировании, инновационном развитии и конкурентоспособности регионов // Национальные приоритеты России. 2015. № 3 (17). С. 97–108.

8. Махкамова М.А. Формирование организационно-экономического механизма управления инновационной деятельности на промышленных предприятиях РУз: Автореф. дисс. док. экон. наук. Ташкент, 2004.

9. Махмудов Н., Ақобирова Д. Стратегия инновационного развития промышленности Республики Узбекистан в период модернизации экономики. /Монография, –Т.: Иқтисодиёт, 2011. - 330 б.

10. Мухторов А.Х, Султанов Б.Ф, Саиджонов С.Ж. Аграр соҳани инновацион ривожлантиришнинг асосий йўналишлари (Монография) – Тошкент, ҚХИИТИ, 2014. - 98 бет.

11. Напольских Д.Л. Тенденции и перспективные модели формирования промышленных кластеров в Российской Федерации // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2017. № 6. С. 248–263.

12. Носонов А.М. Особенности инновационного развития регионов России // Регионология. 2014. № 4 (89). С. 22–31.

13. Попов В.В. Надо ли защищать права на интеллектуальную собственность. Вопросы экономической политики, №11, с. 107-126.
14. Рустамова И.Б. Аграр соҳада инновацион жараёнлар самарадорлигини оширишнинг илмий-услубий асослари. // Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. Тошкент, 2020.
15. Скворцова Н.А., Лебедева О.А., Сотникова Е.А. Инновационное развитие регионов в условиях экономического пространства // Фундаментальные исследования. 2015. № 2. С. 1265–1268.
16. Чориев К.А. Қишлоқ хўжалигини инновациялар асосида модернизациялаш самарадорлигини ошириш бўйича услубий тавсиялар.-Т.: ЎзБИИТИ. 2013. 15-29 б.
17. Шульгин, Д.Б., Щербинина В.А. Эффективна ли современная патентная система? Аргументы «за» и «против». Инновации, №5 (92), с. 74-76.
18. Analysis of innovation potential of northern russian regions / Y. A. Gadzhiev [et al.] // Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast. 2016. Vol. 6, no. 48. Pp. 236–254.
19. Benko G., Boschma R. A. Competitiveness of regions from an evolutionary perspective // Regional Studies. 2004. Vol. 38, issue 9. Pp. 1001–1014.
20. Cohendet, P., Farcot, M., & Pénin, J. (2006). Entre incitation et coordination: repenser le rôle économique du brevet d'invention dans une économie fondée sur la connaissance. Colloque «En route vers:Lisbonne», 9, 32. p.12-13.
21. Demand-Driven Innovation: An integrative systems-based review of the literature / A. Frenkel [et al.] // International Journal of Innovation and Technology Management. 2015. Vol. 12, issue 2.
22. Ystrom A., Aspenberg H. Open for innovation? Practices supporting collaboration in swedish regional clusters // International Journal of Innovation Management. 2017. Vol. 21, issue 5.
23. <https://ima.uz> - Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги интеллектуал мулк агентлигининг йиллик ҳисоботи.
24. <https://sputniknews-uz.com/20180110/7233394.html>